

Гаркуша Д.Р., студент; науковий керівник Шкода М.С., к.е.н., доц.

Київський національний університет технологій та дизайну

СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті розглянуто стан, проблеми та необхідні заходи для ефективної державної підтримки суб'єктів малого та середнього підприємництва з огляду на досвід зарубіжних країн. Розглянуто джерела фінансування МСБ та шляхи залучення фінансових ресурсів, програми державної підтримки країн ЄС з визначеними інструментами. Визначені основні фактори впливу МСБ на економіку країни, проаналізовано стан кредитування суб'єктів малого та середнього підприємництва. Представлені напрями активації процесів кредитування підприємств малого та середнього бізнесу в Україні.

Ключові слова: механізми державної підтримки; інструменти підтримки; кредитування; кредитні гарантії; пільгове кредитування; фінансові ресурси; конкурентоспроможність; податкова політика.

Гаркуша Д.Р., студент; научный руководитель Шкода М.С., к.э.н., доц.

Киевский национальный университет технологий и дизайна

СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

Аннотация. В статье рассмотрено состояние, проблемы и необходимые меры для эффективной государственной поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства, учитывая опыт зарубежных стран. Рассмотрены источники финансирования МСБ и пути привлечения финансовых ресурсов, программы государственной поддержки стран ЕС с определенными инструментами. Определены основные факторы влияния МСБ на экономику страны, проанализировано состояние кредитования субъектов малого и среднего предпринимательства. Представлены направления активации процессов кредитования предприятий малого и среднего бизнеса в Украине.

Ключевые слова: механизмы государственной поддержки; инструменты поддержки; кредитование; кредитные гарантии; льготное кредитование; финансовые ресурсы; конкурентоспособность; налоговая политика.

Garkusha D.; scientific supervisor Shkoda M.

Kyiv National University of Technologies and Design

GOVERNMENT SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS IN DEVELOPED COUNTRIES

Abstract. The article deals with the state, problems and necessary measures for effective state support of small and medium-sized enterprises in view of the experience of foreign countries. Sources of SME financing and ways of attracting financial resources, a program of state support to EU countries with identified instruments are considered. The main factors of influence of SMEs on the economy of the country are determined, the state of crediting of the subjects of small and medium-sized enterprises is analyzed. Directions of activation of crediting processes of small and medium-sized enterprises in Ukraine are presented.

Keywords: state support mechanisms; support instruments; lending; credit guarantees; preferential lending; financial resources; competitiveness; tax policy.

Постановка проблеми. Досвід розвинутих країн доводить, що система державної підтримки малого та середнього бізнесу є визначаючим фактором в розвитку всього соціально-економічного потенціалу держави. Більшість малих та середніх підприємств розвинутих країн відчують прояв зваженої політики державних органів по створенню

найбільш оптимальних умов, регулюючих на законодавчому рівні весь спектр питань підтримки підприємництва. Не дивлячись на різні підходи до підтримки малого та середнього бізнесу в країнах Європейського Союзу та США, спостерігаються спільні риси в розробці цільових програм та схем фінансування. Формування цілого комплексу правового та фінансового забезпечення сприяє розвитку підприємництва та передбачає роботу, що направлена на взаємодію та координацію всіх елементів державного регулювання. Підприємництво може активно розвиватися тільки в тому випадку, якщо постійно і своєчасно здійснюється державна підтримка, а також створена відповідна інфраструктура підтримки. Всі суб'єкти підприємницької діяльності повинні мати рівні можливості доступу до матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних і природних ресурсів і формам підтримки. Тому для нашої країни є особливо важливою увага до питання державної підтримки підприємництва, необхідно аналізувати та брати найліпший приклад з моделей державної підтримки малого та середнього бізнесу розвинутих країн, задля досягнення максимально ефективної взаємодії між суб'єктами малого і середнього бізнесу та державою.

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Тема розвитку та підтримки малого та середнього бізнесу в Україні є дуже актуальною в умовах модернізації існуючої економіки. Дослідженню проблем державної підтримки малого і середнього бізнесу в Україні присвячені роботи таких вчених, П.Ю. Буряк [2], К.О. Ващенко [4], Л.П. Добуляк [6], Г.Г. Цегелик [17], І.Р. Михасюка, В.Є. Сахарова [16], С.В. Мочерного [12], М.І. Савлука [15], Г. Чижиков [18], В.І. Шпака [19], це свідчить про активне дослідження основних питань підтримки та фінансування підприємств малого та середнього бізнесу в Україні. З.С. Варналій [3, с. 51] визначив, що без втручання державного регулювання підприємництво не в змозі виконувати свої соціально-економічні функції. В.М. Геєць [5] довів, що малий бізнес є корінним чинником сталого економічного зростання, збільшення зайнятості і покращання добробуту населення. Звідси, розвиток малого підприємництва потребує підтримки з боку держави у вигляді спеціальних цільових комплексних програм. На думку С.О. Жирко [7] регулювання та підтримка малого та середнього бізнесу полягає в розробці відповідної законодавчої й нормативної бази, організації спеціальних органів підтримки, розширенні доступу до фінансових ресурсів і інновацій, забезпеченні повної й своєчасної інформації, організації навчання працівників. Н.П. Коротенко [9, с. 97] вирізняє певні правила, які сприяють розвитку сектору малого та середнього бізнесу: чіткі та зрозумілі правила ведення бізнесу, можливість швидко та ефективно реалізовувати свою підприємницьку ідею за підтримки держави та консалтингових структур, доступ до фінансових ресурсів, під невеликі відсотки. П.Ю. Буряк [2] дійшов до висновку, що державна податкова політика повинна стимулювати вплив на професійне навчання. Такі методи давно використовуються і виправдовують себе в індустріально розвинутих країнах. К.О. Ващенко [4] при дослідженні економічного розвитку малого підприємництва в Україні на загальнодержавному та регіональному рівні вивчає показники кількості підприємств і робочих місць в малому та середньому бізнесі. Л.П. Добуляк [6] вважає, що однією з найбільш гострих проблем діяльності МСБ є проблема пошуку та отримання фінансових ресурсів. Тому особливого значення для розвитку МСБ має проблема державного сприяння у фінансовому забезпеченні підприємств малого бізнесу. Г.Г. Цегелик [17] дотримується думки, що ефективна законодавча база та досконале правове забезпечення забезпечить кращі шляхи реалізації фінансово-кредитного та організаційно-консультативного напрямів державної підтримки. На думку В.Є. Сахарова [16], підтримка підприємництва являє собою сукупність інститутів (організацій, установ і об'єднань), які обслуговують інтереси суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечують їхню господарську діяльність і сприяють підвищенню її ефективності.

С.В. Мочерний [12] дійшов висновку, що успіх малого бізнесу, його розвиток залежить від можливостей його фінансування. В свою чергу, М.І. Савлук [15], обирає

пріоритетом розвитку в Україні доступної, зручної, розгалуженої й соціально спрямованої системи мікрокредитування. Г. Чижиков [18] погоджується з думкою М.І. Савлука [15] та стверджує, що найліпшим методом залучення вільних грошових коштів є банківське кредитування. Дослідження В.І. Шпака [19] показує, що успіх у розвитку малого підприємництва безпосередньо залежить від усесторонньої і стабільної державної підтримки.

Аналізуючи праці науковців, можна помітити, що багато уваги приділено вивченню причинам, можливостям та інструментам державної підтримки малого та середнього підприємництва. Однак, існує гостра проблема дослідження процесу формування фінансової бази становлення і розвитку малого та середнього бізнесу. Завдання підвищення ролі державної підтримки малого бізнесу і формування її раціональної структури обумовлюють необхідність оцінки ефекту від витрачених коштів. Ця проблема, вирішення якої має велике практичне значення, поки не достатньо досліджена.

Мета статті: теоретично обґрунтувати значення державної підтримки малого та середнього бізнесу як одного з головних напрямів розвитку економіки України, з огляду на зарубіжний та вітчизняний досвід розвинутих країн світу, здійснити опис програм підтримки малого та середнього підприємництва країн з розвинутою економікою, характеристику позитивних зрушень та змін внаслідок впровадження конкретних програм підтримки та необхідності їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвинутих країн, таких як США, Італія, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, економіці яких відведене значне місце, ілюструють важливу роль малого та середнього підприємництва. На частку середнього бізнесу в зазначених країнах припадає до 70–90% усіх підприємств, 50–55% виробництва валового національного продукту, та займає роль роботодавця, який надає більш ніж 50% робочих місць. Все це підтверджує необхідність та важливість підтримки діючого механізму МСБ. Розглянемо в табл. 1 динаміку показників впливу розвитку малого та середнього бізнесу на економіку та життя країни в цілому в розвинених країнах.

Таблиця 1

Основні показники ролі малого та середнього підприємництва та систем його підтримки в розвинених країнах

Показник	Канада	США	Німеччина	Японія	Велика Британія
Частка МСП у ВВП країни, %	43	52	57	51,6	52
Частка МСП у загальній зайнятості, %	47	54	69,3	69,5	55,5
Частка МСП у кількості підприємств, %	99,8	97,6	99,3	99,2	99,1
Обсяги фінансової підтримки МСБ (млрд дол. США)					
Кредити	22,8	21,6	61,9	39,9	6,3
Гарантії	3,36	1,67	н/д	н/д	6,3

Джерело: [1; 3].

Наведені дані в табл. 1 свідчать про ключову роль малого та середнього бізнесу в соціально-економічному житті кожної країни, оскільки саме цей сектор об'єднує переважну кількість підприємств, які займають більшу частину економічно активного населення та виробляє майже половину ВВП країни.

На сьогоднішній день в розвинених країнах світу підприємства малого і середнього бізнесу становлять приблизно 70–90% від загального числа підприємств, наприклад, в країнах Європейського союзу на малих підприємствах працює приблизно 50% працюючого населення. В Європі мале підприємництво є основою соціально-економічного розвитку Європейського Союзу. В ЄС нараховується більш ніж 23 мільйони підприємств малого та

середнього бізнесу, що генерують більшу частину загального обороту та доданої вартості. Число зайнятого населення в МСБ країн Європи складає 65–70%, генерує – 57% загального обороту та 53% доданої вартості. В США реалізує свою діяльність понад 20 мільйонів фірм (без урахування сільськогосподарських підприємств). Майже 5 мільйонів підприємств функціонують в державах, що не є країнами Європейського Союзу, Азії (без урахування підприємств, що знаходяться в Японії), Канаді, Близькому та Середньому Сході, Австралії, Африці. У Китаї нараховується понад 4,3 мільйони діючих фірм малого та середнього бізнесу, 27,9 мільйони індивідуальних підприємств, що надають робочі місця 75% населення країни [10, с. 106].

Слабкість та роздробленість малого та середнього підприємництва в Україні призводить до того, що його інтереси ігноруються на різних рівнях адміністративної вертикалі, а держава не зацікавлена в його реальній підтримці. В Україні в даний час рівень розвитку малого і середнього бізнесу не відповідає ні потребам сьогодення економіки країни, ні, тим більше, завтрашнім вимогам глобалізованого світового ринку. Потенціал малого підприємництва реалізується частково, а його розвиток гальмується. Навіть на рівні законодавчої влади інтереси українського малого та середнього бізнесу практично не представлені [18, с. 44]. Організаційна складова діяльності малого та середнього бізнесу в умовах ринкових перетворень забезпечена державною підтримкою, однак є недопрацьовані питання, які тягнуть за собою проблеми в розвитку цього сектору [14, с. 33].

Важлива роль малого та середнього бізнесу в соціально-економічному розвитку суспільства та його нестійкість зумовлює необхідність застосування державою необхідних заходів, що сприятимуть становленню, розвитку та стабілізації сегменту малого та середнього підприємництва. Формування цілісної системи державної підтримки підприємництва передбачає:

- розробку законодавчої та нормативної бази, що визначає специфічні умови діяльності суб'єктів підприємництва, що регулює форми і методи його підтримки і процедури прийняття рішення;
- створення системи органів влади, що забезпечують розробку і реалізацію державної політики щодо підтримки підприємництва;
- формування системи інфраструктури підтримки малого та середнього бізнесу, створюваної за участю державного і приватного капіталу (фонди, кредитні та страхові установи, бізнес-інкубатори, промислові зони і полігони, навчальні, інформаційні, лізингові, обслуговуючі структури, тощо).

Сектор малого та середнього бізнесу відрізняється підвищеною динамічністю, гнучкістю, інноваційною активністю, здатністю до швидкого створення нових виробництв і до генерації нових робочих місць. Тому держави прагнуть підвищувати рівень конкурентоспроможності малих і середніх підприємств, покращувати умови для підприємницької діяльності і на рівні держави підтримувати малий і середній бізнес.

Матеріальна підтримка малого та середнього підприємництва включає фінансово-кредитну, майнову і ресурсну допомогу підприємствам. Ядром такої допомоги, з закордонного досвіду, є фінансова підтримка. Саме фінансові операції на користь малих підприємств дозволяють скоординувати зусилля банків, великих підприємств і державних органів по допомозі малому бізнесу [11, с. 56]. У країнах з розвинутою економікою державні органи зазвичай не виходять на прямий контакт з малим бізнесом, їхня справа – підтримувати і стимулювати ті ринкові структури, які безпосередньо пов'язані з малими підприємствами. Так, у Німеччині існують програми, що стимулюють розвиток малого та середнього бізнесу шляхом надання йому можливості накопичення необхідних для цього коштів, а також надання довгострокових кредитів на сприятливих умовах на 20 років, причому два перших роки – без відсотків, а повернення грошей – тільки через 10 років.

Розвиток сектору МСБ у будь-якій країні визначається такими обставинами:

- ступенем досягнення країною відповідного техніко-технологічного та організаційного стану еволюційного процесу;
- рівнем розвитку великого бізнесу, який, в свою чергу, стимулює менші підприємства переходити на вищий технологічний рівень.

Не дивлячись на ці обставини, дослідження інструментів державної підтримки малого та середнього бізнесу дозволяє виокремити певні спільні риси, які розглянемо у табл. 2.

Таблиця 2

Заходи державної підтримки сектору МСБ в розвинених країнах світу

№	Країна	Інструменти державної підтримки сектору малого та середнього підприємництва
1	Фінляндія, Угорщина, Італія, Південна Корея, Нідерланди, Данія	Надання гарантій за кредитами малого та середнього бізнесу.
2	Канада, Угорщина, Корея, Сербія, Словенія, Іспанія, Франція	Збільшення частки прямого фінансування МСБ.
3	Нідерланди, Південна Корея	Розробка та доступ до особливих умов щодо гарантій для стартапів.
4	Швеція, Швейцарія, Іспанія, Велика Британія	Збільшення державних гарантій по експортним операціям.
5	США – Адміністрація малого бізнесу Японія – Агентство малих і середніх підприємств Велика Британія – Служба малого бізнесу Канада – Мережа бізнес послуг Польща – Департамент ремісництва, малого і середнього підприємництва	Розвиток та поліпшення систем спеціалізованих урядових установ та державних організацій, що погоджують виконання завдань з підтримки малого та середнього підприємництва.

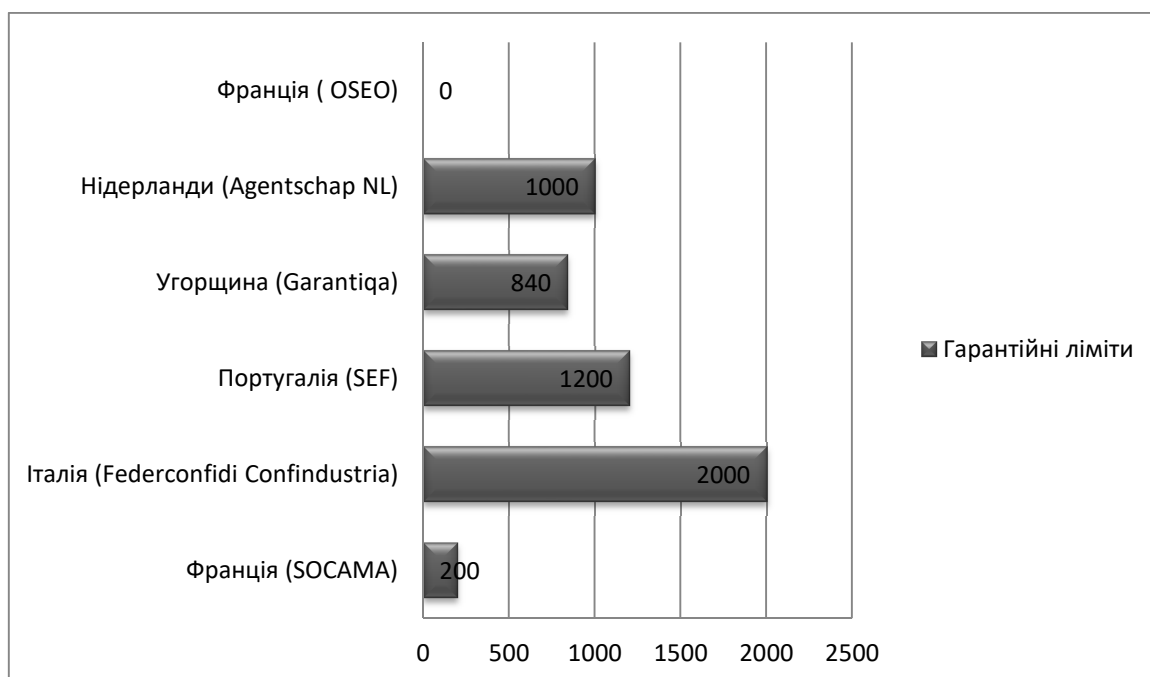
Джерело: [2].

Аналізуючи табл. 2, в більшості країнах найпоширенішим інструментом державної підтримки малого та середнього бізнесу є надання державних гарантій по кредитах МСБ. Цей факт пояснюється високим ризиком малого та середнього бізнесу при одночасній відсутності у них необхідного рівня забезпечення [8, с. 25]. У разі, коли для держави інвестиційний кредит малого та середнього бізнесу є перспективним, але позичальник має недостатній рівень забезпечення. У випадках, коли інвестиційний кредит малого та середнього бізнесу є пріоритетним для держави та перспективним, але при цьому у позичальника відсутній необхідний рівень забезпечення, банки розвитку мають можливість надати кредитну гарантію у діапазоні від 50% до 80% суми кредиту, розділивши таким чином розмір ризику з банком-партнером. У разі, якщо бізнес зазнає банкрутства чи затримає виплату більше ніж на 90 днів, держава відшкодовує банку від 50% до 80% кредиту. На рис. 1 наведені приклади лімітів у розрізі надання державних гарантій малого та середнього підприємництва у країнах Європейського Союзу.

Однією з основних проблем як для початківців приватних підприємців, так і для власників вже діючого малого і середнього бізнесу є дефіцит фінансових ресурсів. В Національному антикорупційному бюро України відзначають, що в українській банківській системі частка кредитів підприємствам МСБ в загальному портфелі кредитування найнижча в Європі. Цей показник становить всього 9%. Для порівняння: в Чехії він становить 70%, в Польщі – 58%. Тому банки мають великий потенціал для зростання кредитування малих і середніх підприємств.

Програми підтримки діють у багатьох країнах світу. Так, у Великій Британії діє програма зниження вартості банківських кредитів. У Кореї та Канаді держава надає гарантії

за незабезпеченими кредитами, а в Чилі відсотки по кредитах частково компенсуються за рахунок держави [20, с. 91].

Джерело: [1].

Рис. 1. Програми кредитних гарантій малого та середнього підприємництва в країнах ЄС

Подібні державні програми вже успішно протестовані у країнах-сусідів. Це дозволяє переймати у них успішний досвід. Наприклад, в Польщі ставка за кредитом для малого та середнього бізнесу складе всього 2%, позика видається на термін 5–8 років. В Україні про такі умови малим і середнім підприємствам доводиться тільки мріяти.

Серед основних механізмів державної підтримки у Франції можна виділити наступні:

- податковий кредит на дослідну та інноваційну діяльність;
- страхування операцій по виходу на іноземний ринок, здійснюване французьким агентством страхування експортних кредитів;
- стимулювання кредитування МСП;
- державну участь у капіталі венчурних фондів.

Пільгове кредитування є одним з найпоширеніших інструментів фінансової підтримки малого та середнього бізнесу. Його застосування обумовлено тим, що банкам не вигідно надавати кредити клієнтам малого та середнього бізнесу, оскільки затрати на обробку кредитної заявки банком дуже високі в порівнянні з можливим доходом у вигляді відсотків. Для того, щоб вирішити цю проблему банки розвитку надають банкам-партнерам дешевий фінансовий ресурс, який забезпечує їх достатню прибутковість кредитних операцій з малим та середнім бізнесом.

Зазвичай відсоток за пільговим кредитуванням є невеликий. Наприклад, Kreditanstalt für Wiederaufbau – німецький державний банк, в якому федеральному уряду Німеччини належить 80% акцій, федеральним землям Німеччини – 20%, надає кредити від 1–2% до 8% строком на 10–20 років з фіксованою процентною ставкою. Ставка залежить від кредитного рейтингу підприємства. В Україні KfW веде свою діяльність через Німецько-Український фонд.

На сьогодні, багато українських малих та середніх фірм все активніше реєструють бізнес в розвинених країнах світу через те, що іноземні замовники надають перевагу мати

договірні відносини саме з європейськими країнами. Іноземних інвесторів лякає нестабільне та непередбачуване правове поле України. Значним фактором цього явища є переваги в податковій системі. Однак, якщо в Україні держава буде проявляти вагому підтримку в кредитуванні малого та середнього підприємництва та надавати пільгові кредити, то більшість з українських фірм будуть розвиватись саме тут.

Аналізуючи підтримку сектору МСБ в розвинених країнах, виникає гостра необхідність в державній підтримці, розвитку та удосконаленні кредитування МСБ України. Тільки за умови постійної взаємодії стає можливим покращення соціально-економічного життя країни. Виділимо декілька кроків для розвитку діяльності малого та середнього підприємництва:

1. Підтримка потенційних та нових підприємців. Інтенсифікація створення та розвитку університетських технологічних парків та активна підтримка бізнесом ідей інноваційних стартапів. Створення можливостей для започаткування власного бізнесу уразливими групами населення.

2. Полегшення створення суб'єкта господарювання та розширення бізнесу. Стандартизація податкової системи; поєднання програм кредитування і консалтингу від місцевих органів влади, банків та міжнародних фінансових інституцій; регіональні центри підтримки інновацій.

3. Розвиток бізнес-асоціацій як потенціал нових ділових партнерських відносин; залучення до прийняття рішень у процесі вироблення політики та політичного діалогу; поширення використання цифрової інфраструктури за межами великих міст.

4. Допомога з виходом на зовнішні ринки. Розвиток нових брендів; спрощення експортного законодавства; заохочення короткострокової мобільності працівників та менеджерів за кордон та вивчення ними іноземних мов.

Шляхом підтримки малого та середнього підприємництва держава вирішує ключові проблеми підвищення якості життя населення та збільшення громадян, яких можна віднести до середнього класу, а також забезпечує поповнення бюджету. Крім того, малий бізнес дозволяє підвищити рівень соціальної відповідальності підприємств, економічної ініціативи та усвідомленості громадян в силу того, що він в максимальній мірі орієнтований на потреби населення та місцевого ринку. Конкуренція, що є основною умовою розвитку сектору малого та середнього бізнесу в ринковій економіці, дозволяє стримувати зростання цін на товари та послуги, змушує підприємців, в тому числі великого бізнесу, покращувати якість продукції, що виробляється, та впроваджувати інновації. Таким чином, ефективне регулювання та підтримка малого та середнього підприємництва є одним з ключових пріоритетів держави на сучасному етапі розвитку економіки.

Висновки та пропозиції. Виходячи з вищенаведеної інформації та статистичних даних, можна зробити висновок, що мале та середнє підприємництво є ключовою частиною економічного та політичного розвитку кожної країни. Для МСБ характерні висока ефективність, мобільність та здатність швидко пристосовуватись до змін на ринку. Малий бізнес в Європі становить основу соціально-економічного розвитку ЄС. В Євросоюзі налічується понад 23 мільйонів підприємств малого і середнього бізнесу, які дають більше половини загального обороту і доданої вартості. Число зайнятого населення в малому бізнесі Європи становить близько 70%, дають 57% загального обороту і 53% доданої вартості. Понад 20 мільйонів фірм функціонує в Сполучених Штатах Америки (дані без урахування сільськогосподарських структур). Приблизно 5 мільйонів фірм – в державах, що не входять в Європейський союз, – Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Азії (без Японії), на Близькому і Середньому Сході і в Африці, в Китаї налічується більше 4,3 млн малих і середніх підприємств і 27,9 млн індивідуальних підприємств, на яких працює понад 75% зайнятого міського населення. Це склало 99% від загальної кількості підприємств в країні, на які припадає майже 60% ВВП [13, с. 61].

Малий та середній бізнес в розвинених країнах стимулює розвиток конкуренції, «змушує» великі компанії впроваджувати нові технології і покращувати ефективність виробництва, ефективність всієї економіки безпосередньо залежить від успішної діяльності малого і середнього бізнесу. Тому розвинені країни здійснюють політику підтримки малого підприємництва, головна мета якої – збалансування інтересів держави і бізнесу, забезпечення оптимальних умов для підприємницької діяльності, збільшення конкурентоспроможності малого бізнесу.

Список використаної літератури

1. Бондаренко В. А. Основні характеристики систем державно-громадської підтримки і розвитку малого та середнього підприємництва зарубіжних країн / В. А. Бондаренко, А. Д. Іоффе, В. Н. Нагіх // Матеріали П'ятої наук.-практ. конф. представників малих підприємств (10–11 березня 2013 р.). – 19 с.
2. Буряк П. Ю. Державна підтримка інтеграційних процесів / П. Ю. Буряк // Фінанси України. – 2012. – № 11. – С. 63–68.
3. Варналій З. С. Пріоритети вдосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в Україні / З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. С. Покришка // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С. 49–54.
4. Ващенко К. О. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін. – К.: Держкомпідприємство, 2010. – 226 с.
5. Геєць В. М. Особливості взаємозв'язку економічних і політичних передумов реконструктивного розвитку економіки України / В. М. Геєць // Економіка України. – 2016. – № 12. – С. 21.
6. Добуляк Л. П. Економіко-математичне моделювання тенденцій розвитку малого бізнесу в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук. / Л. П. Добуляк; Східноєвроп. ун-т економіки і менеджменту. – Черкаси, 2016. – 20 с.
7. Жирко С. О. Проблеми розвитку малого та середнього підприємництва в Україні / С. О. Жирко. – К.: Державне будівництво, 2015. – 9 с.
8. Каменська О. О. Особливості розвитку підприємництва в Україні за умов глобалізації та євроінтеграції / О. О. Каменська // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні соціально-економічні проблеми держави і регіонів». Секція 3 «Проблеми та розвиток підприємництва в сучасних умовах господарювання». – Покровськ: ДонНТУ, 2019. – С. 25–26.
9. Коротенко Н. П. Проблеми розвитку підприємництва в Україні / Н. П. Коротенко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 4. – С. 97–102.
10. Кулага Е. В. Державна підтримка реалізації інноваційних проектів в Україні: проблеми та перспективи / Е. В. Кулага // Фінансове забезпечення інноваційних проектів малого та середнього бізнесу: глобальні виклики та українські реалії: збірник Матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (7 грудня 2016 року, м. Київ). – К.: КНЕУ, 2016. – С. 39–41.
11. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23–24 трав. 2017 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – 294 с.
12. Мочерний С. В. Основи підприємницької діяльності: посібник / С. В. Мочерний, О. А. Устенко, С. І. Чеботар. – К.: Академія, 2013. – 280 с.
13. Новицька О. В. Світовий досвід підтримки малого та середнього бізнесу економічно розвинутих країн / О. В. Новицька // Менеджмент-освіта в контексті трансформаційних перетворень в суспільстві: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (10–12 квіт. 2014 р.). – Донецьк: Донецький державний університет управління, 2014. – С. 61–63.
14. Фінансово-кредитна система України в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів, присвяченої 50-річчю Черкаського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Черкаси, 19 квітня 2018 р. / відп. за вип.: Н. М. Пантелеєва, Ю. В. Жежерун; Мін-во освіти і науки України, Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи». – Черкаси: ЧННІ ДВНЗ «Університет банківської справи», 2018. – 314 с.
15. Банківські операції: підручник / ред. А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна. – К.: КНЕУ, 2012. – 476 с.
16. Сахаров В. Є. Малий та середній бізнес / В. Є. Сахаров, Я. В. Белінська, О. В. Зав'ялова та ін.; під ред. В. Є. Сахарова. – К.: Національна академія управління, 2014. – 368 с.
17. Цегелик Г. Г. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в Україні / Г. Г. Цегелик // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – Т. 2. – № 1. – С. 84–89.
18. Чижиков Г. Економічні інтереси суб'єктів малого бізнесу в умовах інтеграції економіки України у світове господарство / Г. Чижиков // Економіст. – 2016. – № 3. – С. 45.
19. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні (на прикладі української видавничо-поліграфічної компанії "Експрес-Об'ява"): наук. вид. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: МАУП, 2015. – 128 с.
20. Перспективи розвитку ринку фінансових послуг: Всеукр. конф. студ. науки (Київ, 21–22 лютого 2017 р.): тез доп. / відп. ред. Н. П. Шульга. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. – С. 91.
21. The official website of European Information and Research Center (2017). Small and medium business support in the world (tool review and policy review). Information note prepared by the European Information and Research Center

at the request of the people's deputy of Ukraine. Available at (Accessed 3 November 2018): <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28947.pdf>.

22. Інструменти політики щодо малого та середнього підприємництва: міжнародний досвід (2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komprompol.rada.gov.ua/uploads/documents/30113.pdf>.

23. Index of economic freedom. Contry rankings (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/ranking>.